

A338

Lanius collurio

L., 1758

Gąsiorek

Rząd: wróblowe, podrząd: śpiewające, rodzina: dzierzbowate, podrodzina: dzierzby

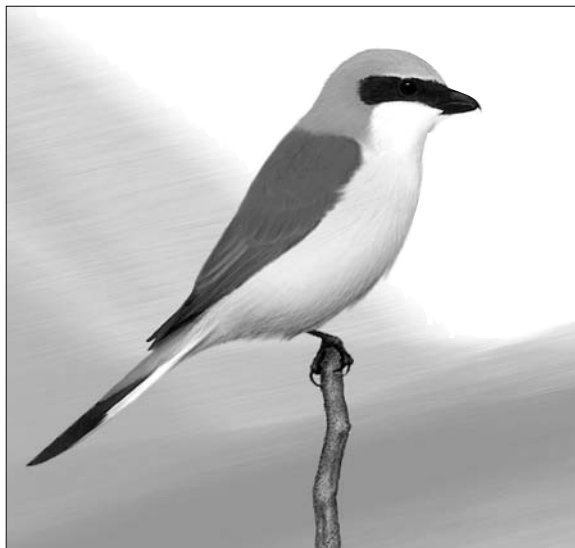
Status występowania w Polsce

Średnio liczny ptak lęgowy w całym kraju. Przelotny, ale trudno zauważalny, gdyż wędruje głównie nocą.

Opis gatunku

Gąsiorek jest niewielkim ptakiem zbliżonym rozmiarami do wróbla lub trznadla, jednak ma dłuższy ogon i dużą głowę, przez co wydaje się od nich większy. Wymiary: długość ciała ok. 18 cm, rozpiętość skrzydeł 28–29 cm, masa ciała 25–40 g. Dziób jest mocny, na końcu hakowato zakrzywiony, z występem, tzw. zębem, na górnej krawędzi. W ubarwieniu wyraźnie zaznaczony jest dymorfizm płciowy, czym gąsiorek różni się od większości gatunków dzierzb. Samice są na ogół nieznacznie mniejsze od samców. Samca wyróżnia tzw. maska, czyli czarna podłużna plama biegnąca od nasady dzioba poprzez oko aż na boki głowy. Grzbiet, nasada skrzydeł i pokrywy skrzydłowe są rdzawobrązowe i kontrastują z popielatym wierzchem głowy i karku. Spód ciała jest biały, z delikatnym różowym nalotem. Łotki czarnobrązowe z rdzawymi brzegami, kuper szary, a ogon czarny, z białymi skrajami piór w części nasadowej. Dziób i nogi są czarne, a oko brązowe. Upierzenie samicy jest znacznie skromniejsze. Maska jest niewyraźna, słabo odróżniająca się od wierzchu głowy, zwykle brązowawa. Wierzch ciała brązowy lub ciemnobrązowy, brązowa jest też głowa. Spód ciała brudnobiały, z delikatnym brązowym prążkowaniem, szczególnie po bokach, kuper szary, z niewyraźnym prążkowaniem, a ogon ciemnobrązowy, z białymi skrajami i końcem. Dziób szarorogowy do czarnobrązowego. Ptaki młode podobne są do samicy, ale jeszcze mniej kontrastowo ubarwione. Wierzch ciała ma u nich wyraźne ciemne i rdzawe prążkowanie. Kuper jest rdzawy, z wyraźnymi prążkami.

Młode ptaki pierzą się częściowo w kilka tygodni po wylocie z gniazda, a całkowicie na zimowiskach, gdzie już w styczniu większość z nich wygląda jak ptaki dorosłe. Ptaki dorosłe tylko wyjątkowo zmieniają część piór na lęgowiskach. Całkowitą zmianę upierzenia przechodzą na zimowiskach, w okresie od listopada do stycznia. W marcu większość ptaków ma już nowe upierzenie.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Gąsiorek jest najmniejszą naszą dzierzbą. Jest wyraźnie mniejszy od srokosza *Lanius excubitor* (A340) i dzierzby czarnoczelnej *Lanius minor* (A339), u których w upierzeniu dominują barwy biała, czarna i popielata, a na skrzydłach dobrze widoczne są duże białe lusterka. Ponadto dzierzba czarnoczelna ma czarne czoło. Podobna do gąsiorka wielkością dzierzba rudogłowa *Lanius senator* (A341) ma rdzawą głowę, czarny grzbiet, białe plamy u nasady skrzydeł i duże białe lusterko na skrzydłach. Dość podobne do samic gąsiorka i młodych ptaków są młode dzierzby rudogłowe. Mają one jednak silnie prążkowaną głowę, są ogólnie jaśniejsze, bardziej rdzawe i mają jasną plamę u nasady skrzydeł oraz lusterko na łotkach 1. rz.

Najbardziej podobna, szczególnie do samic i młodych gąsiorków, jest rzadko zalatująca do Polski dzierzba pustynna *Lanius isabellinus* (nieopisana w tej książce). Dzierzba

pustynna ma jednak jaśniejsze ubarwienie, rdzawy, dłuższy ogon z rdzawymi zewnętrznymi piórami, a maska samca jest często niepełna i bledsza. Ponadto samice i młode ptaki są słabiej prążkowane.

Biologia

Tryb życia

Prowadzi dzienny tryb życia. Żyje samotnie, często w izolowanych parach.

Lęgi

Zaraz po powrocie na lęgowiska samiec zajmuje terytorium gniazdowe i wykonuje loty tokowe w celu przywabienia samicy, z którą wybiera miejsce na gniazdo. Gniazdo budują oboje rodzice. Najczęściej jest ono umieszczone wewnątrz gęstego, kolczastego krzewu, na wysokości do 2 m nad ziemią. Gniazdo jest stosunkowo duże i masywne, zbudowane z luźno ułożonych gałązek, korzonków, kłaczy i innych materiałów. Wyściółka skąpa, złożona z delikatnych korzonków, traw, czasem z dodatkiem włosa i piór. Po ukończeniu budowy samica przystępuje do składania jaj, od 2. połowy maja, z największym nasileniem w ostatniej dekadzie tego miesiąca. Wielkość zniesienia wynosi 2–7, najczęściej 5–6 jaj. W sezonie gąsiorki przystępują do 1 lęgu. Częste są lęgi powtarzane po utracie zniesienia. Wysiaduje tylko samica przez 14–15 dni. Młode przebywają w gnieździe 14–16 dni. W pierwszych dniach po wykluciu są ogrzewane przez samicę, a pokarm dostarcza samiec. Starsze pisklęta są karmione przez oboje rodziców. Po opuszczeniu gniazda, gdy młode nie potrafią jeszcze latać, przebywają w jego pobliżu. Nawet po osiągnięciu zdolności latania jeszcze prawie miesiąc przebywają razem, niedaleko gniazda, i są nadal karmione przez rodziców. Stopniowo rodzina się dzieli, opiekę nad większą częścią potomstwa przejmuje samiec, a nad resztą samica.

Na dużych powierzchniach krajobrazowych stwierdzono, że w dolinach rzecznych zagęszczenie nie przekracza z reguły 0,2–0,9 p./km² tylko w niektórych dolinach małych rzek zanotowano zagęszczenie 7,4–9,4 p./km². Natomiast w krajobrazie rolniczym w Polsce średnie zagęszczenie wynosi 2,6 p./km². Szczególnie wysokie zagęszczenie stwierdzono w Wielkopolsce i na Dolnym Śląsku, maksymalnie odpowiednio 5,9 i 8,3 p./km².

Wędrowki

Gąsiorek należy do dalekodystansowych migrantów. Lato spędza na półkuli północnej, a zimę na południowej. Przeloty są trudne do zauważenia, gdyż ptaki lecą przeważnie nocą i nie tworzą większych stad. W Polsce przylot na lęgowiska następuje w pierwszej połowie maja. Samce pojawiają się kilka dni wcześniej od samic. Wędrowka jesienna rozpoczyna się już w drugiej połowie sierpnia. Początkowo ptaki koczują w okolicy

miejsc lęgowych, a odlot następuje we wrześniu. Ostatnie ptaki są u nas widywane w październiku. Wyjątkowo dorosłego samca widziano jeszcze w listopadzie. Gąsiorek odbywa wędrowkę pętlową, to znaczy że ptaki wędrują jesienią inną trasą aniżeli wiosną. Wędrowka jesienna populacji środkowo europejskich odbywa się najpierw w kierunku południowo-wschodnim wzdłuż Karpat i dalej przez Grecję, wyspy śródziemnomorskie i Izrael do Afryki. Dalej ptaki lecą szerokim frontem na południe tego kontynentu. W czasie wędrowki jesiennej zatrzymują się w siedliskach podobnych do miejsc lęgowych, najczęściej w krajobrazie rolniczym. Powrót na lęgowiska w Europie odbywa się szerokim frontem. Ptaki lecą bezpośrednio przez Saharę i dalej przez Półwysep Apeniński. Spośród nielicznych gąsiorków obrączkowanych w Polsce kilka zostało stwierdzonych jesienią w krajach leżących na południe od naszego kraju, głównie w Grecji i Egipcie.

Zimowanie

Gąsiorki zimują w tropikalnej Afryce, na sawannach pomiędzy 19°S a 27°S. Na zimowiskach zajmują miejsca nasłonecznione z kępami niskich krzewów, skąd mogą wypatrywać zdobyczy. Samce preferują tereny bardziej otwarte, natomiast samice częściej zajmują tereny silniej zakrzewione. Stwierdzono, że gąsiorki cechuje duże przywiązanie do stałych miejsc zimowania. Zagęszczenia na zimowiskach są podobne do zagęszczeń na lęgowiskach. Nie wiadomo dokładnie, gdzie zimują gąsiorki gniazdujące w Polsce, gdyż brakuje zimowych stwierdzeń o ptakach obrączkowanych w naszym kraju.

Pokarm

Skład pokarmu gąsiorka zależy od wielu czynników, takich jak siedlisko, lokalizacja geograficzna, pora roku, a nawet pora dnia. Pokarm składa się głównie z większych owadów, chrząszczy, błonkówek, pluskwiaków i prostoskrzydłych. Te ostatnie stanowią zasadniczy pokarm gąsiorka na południu Europy. Dietę gąsiorka uzupełniają pająki, wiję, dżdżownice i sporadycznie drobne ślimaki. W czasie chłodnych i deszczowych dni ptaki polują na drobne kręgowce, rabując np. pisklęta z gniazd różnych gatunków ptaków. Częściej jednak polują na drobne ssaki, jak ryjówki, norniki, myszy. Listę kręgowców uzupełniają gady i płazy, jak jaszczurki, ropuchy i żaby. W zdobywaniu pokarmu gąsiorek stosuje trzy charakterystyczne techniki. Najczęściej czatuje i wypatruje zdobyczy z ulubionej gałęzi. Po wypatrzeniu ofiary chwytą ją na ziemi lub zbiera wśród niskiej roślinności. Podczas dobrej pogody łowi owady latające, a w czasie deszczu i zimna zbiera owady wprost z ziemi. Mniejszych zdobycz od razu zjada, a większe ofiary przenosi na miejsce porcjowania, gdzie część ofiar nakłuwą na kolce lub wciska w rozwidlenie gałązek. Podczas dzielenia większych ofiar korzysta z pomocy nóg.

Występowanie

Siedlisko

Gąsiorek zasiedla szeroki wachlarz siedlisk. Gnieździ się przede wszystkim w otwartym krajobrazie rolniczym o zróżnicowanej strukturze. Zasiedla pola z rozrzuconymi kępami drzew i krzewów na miedzach, nad rowami i wzdłuż dróg, zakrzaczony łąki i pastwiska, zadrzewienia śródpolne, ugory i nieużytki, sady i duże ogrody otoczone żywopłotami. Na terenach leśnych zasiedla przede wszystkim zarastające zręby i pożarzyska, uprawy i młodniki, głównie na siedliskach grądowych i borowych. Chętnie gniazduje na obrzeżach lasów, wyjątkowo natomiast wewnątrz zwartych, dużych kompleksów leśnych. W miastach w zasadzie nie występuje, z wyjątkiem strefy peryferyjnej, gdzie zasiedla dziedzicze parki i ogrody, cmentarze i tereny ruderalne z kępami krzewów, szczególnie kolczastych.

Siedlisko zasiedlane przez gąsiorka zawiera trzy zasadnicze elementy: otwarty teren porośnięty trawami i inną niską, luźną roślinnością zielną – miejsce zdobywania pokarmu, gęste zarośla krzewów, stopy gałęzi i chrustu – miejsca gniazdowania oraz drzewa lub wysokie krzewy – miejsca czatowania, z których gąsiorek poluje i wypatruje zagrożenia.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

4030 Suche wrzosowiska (*Calluno-Genistion*, *Pohlio-Callunion*, *Calluno-Arctostaphylon*)

6120 Ciepłolubne, śródłądowe murawy napiaskowe (*Koelerion glaucae*)

6510 Niżowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie (*Arrhenatherion elatioris*)

7110 Torfowiska wysokie z roślinnością torfotwórczą (żywe)

91E0 Łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albo-fragilis*, *Populetum albae*, *Alnenion glutinoso-incanae*), olsy źródlikowe

Rozmieszczenie geograficzne

Areal lęgowy gąsiorka obejmuje znaczne obszary Palearktyki Zachodniej, rozciągając się od Portugalii po Syberię. Na tym obszarze wyróżniono kilka podgatunków. Zachodnią granicę arealu podgatunku *L. c. collurio* stanowi północne wybrzeże Półwyspu Pirenejskiego i atlantyckie wybrzeże Francji. Na północy areal obejmuje Półwysp Skandynawski od południowo-wschodniej Norwegii i południowej Szwecji do 66° 30'N, a w Finlandii osiąga nawet koło podbiegunowe. Dalej na wschód granica biegnie wzdłuż równoleżnika 64°N do okolic Tomsku. Inny podgatunek żyje na Uralu i w zachodniej Syberii, inny na obszarze południowych Bałkanów, Krymu, Kaukazu oraz północnego Iranu i jeszcze inny w Wielkiej Brytanii. Obecnie ten ostatni włączany jest najczęściej do podgatunku nominatywnego. Gąsiorek gnieździ się przede wszystkim

na obszarach nizinnych i wyżynnych, ale nie omija wysokich gór. W Alpach stwierdzony na wysokości 2050 m n.p.m., a na subalpejskich łąkach na Kaukazie gnieździ się wyjątkowo nawet do 3200 m n.p.m. Rozmieszczenie gąsiorka w Europie jest dość ściśle związane z warunkami klimatycznymi. Intensywne opady i niskie temperatury w maju i czerwcu ograniczają jego występowanie w Europie Północnej. Natomiast w południowej części arealu w ciepłe i suche lata jego występowanie ogranicza izoterma lipca przekraczająca 16°C.

Rozmieszczenie w Polsce

Występuje w całym kraju, nie omijając wybrzeża i gór. Wykazuje jednak znaczne lokalne zróżnicowanie liczebności i silne fluktuacje z roku na rok. W Sudetach dochodzi do wysokości 700–1000 m n.p.m., w Karpatach dociera do wysokości 800–1100 m n.p.m.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: (D) gatunek zagrożony z racji zmniejszania się liczebności populacji

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Większość polskiej populacji żyje poza obszarami chronionymi, w krajobrazie rolniczym. Łęgi gąsiorka stwierdzono w parkach narodowych: Wielkopolskim PN, Kampinoskim PN, Białowieskim PN, Roztoczańskim PN i Bieszczadzkim PN. Spośród 77 przebadanych rezerwatów w Wielkopolsce gąsiorek został stwierdzony w ośmiu i w pobliżu dalszych czterech.

Rozwój i stan populacji

Wielkość europejskiej populacji lęgowej oceniana jest na 2 500 000–6 500 000 p. Największe populacje zamieszkują Bułgarię, Rumunię i Rosję (do 1 000 000 p.), następnie Turcję, Hiszpanię i Węgry (do 400 000–500 000 p.), Chorwację, Francję i Polskę (do 360 000 p.). W pozostałych krajach europejskich występują mniejsze liczebności.

Dawne dane sugerują, że z końcem XIX w. gąsiorek był w Polsce liczniejszy niż obecnie. Na Śląsku spadek liczebności nastąpił już w początkach XX w. Spadek liczebności zanotowano też pod Miliczem w latach 70. w stosunku do lat 60. W Wielkopolsce na początku XX w. gąsiorek należał do ptaków pospolitych i licznych. W latach 90. spadek liczebności o około 20% w stosunku do lat 60. zanotowa-

no w okolicach Turwi. Jednak wieloletnie porównawcze badania ilościowe na dużych powierzchniach krajobrazowych w różnych regionach kraju wskazują na wzrost krajowej populacji w ostatnich latach. Średnie zagęszczenie gąsiorka w krajobrazie rolniczym w latach 90. wynosiło 2,6 p./km², podczas gdy w latach 70. i 80. tylko 1 p./km². Tendencje wzrostowe zaznaczyły się szczególnie wyraźnie we wschodniej części kraju. Warto w tym miejscu zauważyć, że liczebność gąsiorka podlega znacznym nieraz fluktuacjom rocznym, co może utrudniać dostrzeżenie trendów i tłumaczy sprzeczne, wydawałoby się, informacje.

Brak dokładnych danych na temat liczebności polskiej populacji lęgowej gąsiorka. Liczebność ta jest szacowana na ok. 80 000–300 000 p., a przez innych autorów – na 300 000–400 000 p. Podczas kompletowania danych o obszarach ptasich w sieci Natura 2000 największe skupienia lęgowych ptaków stwierdzono na Pomorzu Zachodnim w Dolinie Dolnej Odry (100–120 p. w latach 1990–2002), w Ostoi Ińskiejskiej (ok. 100 p. w 2002), na Ziemi Lubuskiej w Buczynach Łagowskich (80–100 p. w latach 1999–2002), na Mazowszu w Puszczy Kampinoskiej (do 100 p. w latach 1991–2002), w Dolinie Górnej Narwi (95–115 p.), na Lubelszczyźnie w Lasach Łukowskich (70–90 p. w latach 1989–1991), w Ostoi Tyszowieckiej (powyżej 100 p. w latach 2000–2002) i na Ziemi Przemyskiej w ostoi Pogórze Przemyskie (do 100 p. w latach 1991–1998).

Lokalnie osiąga też wysokie liczebności poza wymienionymi terenami, np. w gminie Żurawica pod Przemysłem (96 km²) gniazduje 210–230 p., w granicach administracyjnych Warszawy – 80–110 p., w Lesznie (31,9 km²) – 56–60 p.

Brak jest danych na temat liczebności gąsiorka podczas przelotów. Wędrowki odbywają się głównie nocą i ptaki nawet w tym czasie nie tworzą stad.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk w wyniku kurczenia się terenów lęgowych wskutek urbanizacji;
- utrata siedlisk w wyniku intensyfikacji rolnictwa – scalania pól połączonego z likwidacją miedz, zadrzewień śródpolnych i śródpolnych zbiorników wodnych (oczek) oraz intensywnym stosowaniem chemicznych środków ochrony roślin. Z jednej strony likwiduje to miejsca gniazdowania, a z drugiej powoduje zanik populacji dużych chrząszczy i prostoskrzydłych, stanowiących główny składnik diety.

Ostatnio coraz poważniejszym zagrożeniem są porzucane na polach i łąkach plastikowe i sizalowe sznurki, wykorzystywane przez ptaki do budowy gniazda. Niekiedy stanowią one całą wyściółkę wnętrza gniazda. Pisklęta w takim gnieździe zaplątują się w sznurki i nie są w stanie go opuścić, w wyniku czego często dochodzi do samoamputacji kończyn, a w konsekwencji do śmierci piskląt.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- zachować istniejące zadrzewienia śródpolne i utrzymać w nich kolczaste krzewy;
- zakładać nowe zadrzewienia śródpolne z nasadzeniami krzewów kolczastych (np. dzikiej róży, głogu i tarniny);
- zastąpić sznurki plastikowe, stosowane w praktykach rolniczych, sznurkami wykonanymi z innego materiału, podlegającego biodegradacji;
- ograniczyć stosowanie chemicznych środków ochrony roślin;
- podjąć ochronę czynną w postaci przygotowywania miejsc zdobywania pokarmu, np. przez wykaszanie w terytoriach gąsiorka płątów wysokiej roślinności zielnej o powierzchni kilku metrów kwadratowych.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność krajowej populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces lęgowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji lęgowej.

Monitoring

- ocena populacji lęgowej (na podstawie liczby wykrytych samców – bezpośrednio po przylocie) na powierzchniach próbnych w dolinach rzek, wielkość powierzchni 100–500 ha, w odstępach 3-letnich;
- ocena populacji lęgowej (na podstawie liczby wykrytych samców – bezpośrednio po przylocie) na powierzchniach próbnych w kluczowych ostojach gatunku, wielkość powierzchni 100–500 ha, w odstępach 3-letnich.

Bibliografia

- BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, 640 s.
- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL / EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. Cambridge, 160 s.
- BRUDERER B., BRUDERER H. 1993. Distribution and habitat preference of Red-backed Shrikes *Lanius collurio* in Southern Africa. *Ostrich*, 64: 141–147.

A338

- DOMBROWSKI A., GOŁAWSKI A., KUŹNIAK S., TRYJANOWSKI P. 2000. Stan i zagrożenia populacji gąsiorka *Lanius collurio* w Polsce. *Not. Orn.*, 41: 139–148.
- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 526 s.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 903 s.
- KARG J. 1995. Nowe zadrzewienia w krajobrazie rolniczym jako czynnik intensyfikujący procesy regulacji biocenotycznej. *Biuletyn Parków Krajobrazowych*, 2: 17–27.
- KUŹNIAK S. 1991. Breeding ecology of the Red-Backed Shrike *Lanius collurio* in the Wielkopolska region (Western Poland). *Acta orn.* 26: 67–83.
- KUŹNIAK S., TRYJANOWSKI P. 2003. Gąsiorek. Świebodzin, 128 s.
- LONTKOWSKI J. 2000. Jaki to ptak? 20: Dzierzba pustynna *Lanius isabellinus*. *Not. Orn.*, 41: 239–240.
- LONTKOWSKI J., STAWARCZYK T. 1983. Obserwacja dzierzby pustynnej (*Lanius isabellinus*) w Polsce. Problemy taksonomiczne i identyfikacja. *Not. Orn.*, 24: 141–150.
- TOMIAŁOJC L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJC L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WALASZ K., MIELCZAREK P. (red.) Atlas ptaków lęgowych Małopolski 1985–1991. Wrocław, 522 s.

Stanisław Kuźniak